

Дніпропетровський національний університет

Економіка: проблеми теорії та практики

Збірник наукових праць

Випуск 258

Том I

ДНУ
Дніпропетровськ
2009

Воронков О.О.

Харківська національна академія міського господарства

ПОНЯТТЯ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ

Анотація. В статті визначено суть поняття природної монополії як соціально-економічної категорії. Розглянуті особливості монопольного характеру регіональних електроенергетичних систем і систем централізованого тепlopостачання, виявлені чинники, що визначають специфіку регіональних ринків енергоресурсів.

Ключові слова: природна монополія, регіональний ринок теплоенергії, гравці ринку.

I. Вступ.

Вельми значущим сектором енергетики, що і зараз залишається поза належною увагою в ході ринкового реформування, є системи тепlopостачання, що є найважливішою ланкою муніципальної інфраструктури життєзабезпечення. Значущість цього сектора енергетики обумовлена як її соціальною роллю, так і тим фактом, що регіональні ринки теплової енергії по об'ємах споживаного органічного палива виявляються порівнянними з національними ринками електроенергії.

Відповідно витрати домогосподарств і суспільства в цілому, пов'язані із споживанням теплової енергії, складають одну з найпомітніших, якщо не найзначнішу частку всіх комунальних витрат населення і муніципальних структур.

Вже ця обставина вимагає пильної уваги до організаційно-економічних форм функціонування сектора тепlopостачання в ринковому середовищі, маючи на увазі, що ринкові реформи, якщо вони здійснюються економічно грамотно, повинні вести до підвищення ефективності використовуваних ресурсів, в даному випадку первинного органічного палива, і, тим самим, до зниження затрат і поліпшення якості услуги опалення для споживачів.

Гравцями регіональних ринків теплової енергії України є природні монополії, тому необхідно ясне розуміння, що собою являє природна монополія.

II. Ціллю даної статті являється огляд сучасних наукових поглядів на поняття природної монополії і визначити чинники, які повинні братися до уваги як вихідні передумови для вироблення прийнятних сценаріїв реформування регіональних ринків енергоресурсів в умовах дефіциту власного і високої вартості природного газу, що імпортується..

III. Основні результати.

Вперше різницю між штучною і природною монополією визначив Джон

Стюарт Мілл у 1848 р. За висновками дослідника, штучна монополія створюється державою, статус її закріплюється законодавчими актами, а можлива ліквідація сприятиме зростанню національного багатства. На відміну від неї, природна монополія функціонує як результат об'єктивного розвитку продуктивних сил у певних сферах [1].

Пропонуючи одну з найбільших сьогодні класифікацій монополій, Є.Ф. Борисов робить висновок, що природна монополія відрізняється від інших видів монополій лише характером виникнення [2]. Він стверджує, що природною монополією володіють власники та господарські організації, які мають у розпорядженні рідкісні та вільно не відтворювані елементи виробництва, а також деякі галузі та види виробництва, в яких через особливості технології виробництва неприпустимо розвивати конкуренцію.

Схоже визначення можна знайти у К. Ховард, Г. Журавльової та Н. Еріашвілі [3], які стверджують, що природна монополія – це монополія, якою володіють власники і суб'єкти господарювання, що мають в своєму розпорядженні рідкісні, вільно не відтворювані ресурси виробництва та ринки збуту будь-якого продукту.

Альтернативне визначення природної монополії, яке відображає другий напрям розвитку теорії природної монополії в економічній науці, наведене в роботі Е. Долана та Д. Ліндсея, під час класифікації монополій: “природна монополія” – галузь, в якій довготермінові середні витрати досягають мінімуму тільки тоді, коли одна фірма обслуговує ринок загалом. У такій галузі мінімальний ефективний масштаб виробництва товару є наближеним або навіть перевищує ту кількість, яка користується попитом на ринку за будь-якою ціною, достатньою для покриття витрат виробництва. У цьому випадку розподіл випуску між двома і більшою кількістю фірм призведе до того, що масштаби виробництва кожної будуть малоефективними [4].

Такі автори, як С. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шмалензі [5], стверджують, що якщо виробництво будь-якого обсягу продукції однією фірмою обходиться дешевше, ніж його виробництво двома або більше фірмами, то галузь є природною монополією, тобто основною ознакою природної монополії вважають економію на масштабах виробництва

Аналогічне визначення наводять Р. Макконел і С. Брю: “природна монополія – галузь, в якій економія, зумовлена ростом масштабів виробництва, настільки значна, що продукт може бути вироблений однією фірмою при більш низьких середніх витратах, аніж якщо б його виробництвом займалась не одна, а декілька фірм” [6].

В країнах СНД на сьогодні питаннями природних монополій найбільш активно займаються науковці Росії (процесом реформування діяльності природних монополій на відповідних ринках за рахунок введення в їх середовище конкуренції), а саме: Н. Белоусова, С. Васильєва, А. Городецький, О. Груздева.

Г. Казакевич, В. Кокорев, В. Лівшиць, Ю. Павленко, та ін [7, 8, 9, 10, 11, 12].

Науковці України також беруть активну участь у вирішенні проблем природних монополій. Так, В.Д. Базилевич та Г.М. Филок [1] стверджують, що «природність» монополії характеризується наступними чинниками: ефект масштабу виробництва; зростання ефекту масштабу виробництва внаслідок кореляції між обсягом попиту та ефективним розміром підприємства; трансмісію виробничої технології; високі бар'єри входу на відповідний ринок та виходу з нього; специфічність матеріальних активів та їхня вузькоспеціалізованість; низька еластичність попиту на продукцію. Пропонують визначення природної монополії як особливого на певному етапі розвитку науково-технічного прогресу стану товарного ринку, на якому практично необмежена ринкова влада окремого суб'єкта господарювання завдяки істотній економії на масштабах за всім діапазоном випуску продукції є економічно обґрунтованою та виправданою з соціального погляду, оскільки компенсується значною економією суспільних втрат за одночасного збереження виробничої ефективності.

Такі автори, як О.В. Нікуліна та С.А. Погасій [13] під природною монополією розуміють сферу економічної діяльності, в якій на даний момент часу: ресурси є унікальними; технологія повинна забезпечувати безпеку життєдіяльності; необхідні значні капітальні вкладення; капітальні вкладення малоефективні; виникнення конкуренції є неможливим; існує економія на масштабах виробництва. Автори стверджують, що якщо хоча б одна з перелічених ознак є відсутньою, то природність монополії починає руйнуватись, а відповідна сфера діяльності перестає бути монополією.

Ще одне визначення природної монополії можна знайти у праці колективу авторів В. Базилевича, В. Лук'янова, Н. Писаренко, Н. Квіцинської: «природна монополія – це монополія, яка існує в галузях, де економія, зумовлена зростанням масштабу виробництва, особливо значна [14], такої ж точки зору дотримуються І.В. Стасюк, Т. Мукмінова та О. Нестеренко [15, 16, 17] розглядаючи нову організаційно-правову форму функціонування природної монополії у сфері замісницьких перевезень.

Як бачимо, поняття природної монополії виникло давно і знайшло своє відображення в працях багатьох вчених. Однак, довгий час природну монополію розглядали лише з теоретичного погляду. Останнім часом вчених все більше цікавлять практичні проблеми діяльності природних монополій, у зв'язку з ускладненням можливості реформування ринків, на яких домінують природні монополії, та підвищення ефективності їхнього функціонування, через недосконалість законодавчих та нормативних актів, які регламентують діяльність природних монополій та негативне ставлення до них суспільства. Так, на сьогодні в Україні ще не втілено передовий світовий досвід державного регулювання діяльності означених суб'єктів і підтримання високої ефективності функціонування на благо суспільства, зокрема, поки що не чітко визначено передусім завдання, сфери та основні методи регулювання їхньої діяльності, не розпо-

блено цілісної концепції реформування відносин власності, запровадження елементів конкуренції на відповідних ринках, не вивчено мотиви та варіанти адаптації підприємств до конкурентних умов господарювання, можливості впровадження маркетингових засад функціонування у діяльність таких підприємств на ринках (зокрема підприємств, що здійснюють централізоване теплопостачання споживачів), тобто визначення стратегії їхнього розвитку. Зокрема, негаразди у комунальній теплоенергетиці – природомонопольній галузі – значною мірою пов'язані з недосконалим правовим регулюванням та законодавчим забезпеченням. Для вирішення вказаних проблем передусім необхідно встановити, за якими ознаками визначають приналежність централізованого теплопостачання до природних монополій. Виявляється, що існуюче визначення поняття «природна монополія» не дає змоги чітко цього зробити.

Загалом у багатьох країнах до природних монополій належить більшість видів діяльності, продукція яких є «предметом суспільного користування», – комунікації, лінії електропередачі, нафто- і газопроводи, залізничний транспорт, системи зв'язку, водопостачання і капалізація [18]. Законом України «Про природні монополії» природною монополією визнано стан товарного ринку, за якого задоволення попиту на цьому ринку є ефективнішим за відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що їх виробляють (надають) відповідні суб'єкти природні монополії, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами). Через це попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги) [1; 19].

Таким чином, можна стверджувати, що теорія природної монополії має відносно тривалу історію і в сучасному вигляді є достатньо формалізованою. Однак мало уваги приділяється таким природним монополіям як системи електро- і теплоспоживання. Так Люльчак З.С. під час розгляду такого складного явища, як «природна монополія» вважає, що на ринку теплової енергії України, визначальним повинен стати той факт, що природна монополія виникає внаслідок характерних унікальних властивостей товару, зумовлених технологічними особливостями його виробництва та збуту, специфічною матеріально-технічною базою, однак особливу увагу необхідно звернути на фактор часу. Оскільки внаслідок науково-технічного прогресу та змін ринкових умов існуюча технологічна база застаріває, з'являються кращі товари-замінники продукції природних монополій. Треба зазначити, що у більшості випадків товар (послугу), що виробляється (надається) однією природною монополією, можна замінити лише товаром (послугою) іншої природної монополії. Так, наприклад, споживач теплової енергії може співпрацювати з природними монополіями, які здійснюють централізоване теплопостачання, або з підприємствами, що поставляють природний газ чи електроенергію – також відповідними природними монополіями [21].

Монопольний характер енергопостачання обумовлений, як відомо тим, що в сучасних умовах воно здійснюється єдиною енергосистемою, що об'єднує паралельно працюючі генеруючі потужності і, тим самим, як виявляється для кожного конкретного споживача єдиним, монопольним джерелом енергоспоживання, що носить чітко виражений територіальний характер.

Вияток складає лише мало характерні для вітчизняної економіки випадки наявності у споживачів автономних генеруючих джерел, що дозволяють створити альтернативні схеми енергопостачання.

Механізми ціноутворення на монопольних ринках суттєво відрізняються від умов формування рівноважних цін на ринках із досконалою конкуренцією. Як відомо, монополізація ринку за інших рівних умов веде до зниження пропозиції продукції і встановлення на неї вищих, монопольних цін в порівнянні з ринком досконалої конкуренції, чим і обумовлена правомірність і необхідність антимонопольного цінового регулювання по відношенню до монополій, що діють на економічно і соціально значущих монопольних ринках, як ринок електроенергії.

По суті, всі основні проблеми, пов'язані з пошуками найбільш ефективних організаційно-економічних форм розвитку енергетики в домінуючому в економіці ринковому середовищі, обумовлені саме фактом монополізації енергозабезпечення і мають на меті усунути, або звести до мінімуму, її негативні соціально-економічні наслідки.

Однак при цьому явно не повною мірою береться до уваги те, що через фізичні і виробничо-технологічні особливості виробництва і споживання електроенергії в порівнянні з монопольними ринками традиційних товарів і послуг, сам прояв монопольного ефекту в енергетичній галузі набуває дуже специфічного характеру, що в свою чергу робить суттєвий вплив на цілі і можливі організаційно-економічні механізми здійснення антимонопольного регулювання.

Приведені міркування вимагають систематизованого аналізу, як специфіки самого монопольного ринку електроенергії, так і згаданих виробничо-технологічних особливостей сучасної електроенергетики, що розглядаються в контексті її функціонування в ринковому середовищі.

Кажучи про ринок електроенергії, необхідно, передусім, звернути увагу на те, що він характеризується дуже низькою еластичністю попиту.

Певною мірою це обумовлено вже згадуваною високою економічною і соціальною значущістю енергозабезпечення, необхідний рівень якого зумовлюється економічним потенціалом і фактичним станом економіки, ступенем розвитку соціальної інфраструктури і електрообзброєністю домогосподарств, і тому не може помітно мінятися в достатньо широкому діапазоні цін.

Слід акцентувати увагу на двох взаємообумовлених аспектах цієї обставини.

З одного боку, сам факт низької еластичності попиту можна розглядати як один з наслідків монополізації ринку, оскільки саме відсутність у споживачів альтернативних джерел енергозабезпечення виключає можливість прояву ефекту заміщення, що обумовлює, як відомо, підвищення еластичності попиту.

З іншого боку, низька еластичність попиту, у свою чергу, підсилює негативні наслідки монополізації, сприяючи необґрунтованому зростанню монопольної ціни.

Декілька забігаючи вперед, необхідно відмітити, що поєднання вказаних взаємообумовлених чинників високої економічної і соціальної значущості енергозабезпечення, з одного боку, і низькій еластичності попиту, з іншого, в умовах глибокого економічного спаду і зниження доходів потенційних споживачів здатне суттєво деформувати ринкові відносини постачальників і споживачів електроенергії в тому сенсі, що реакція останніх на зростання монопольних цін полягає не стільки в зниженні споживання електроенергії, скільки у виникненні феномена масових неплатежів. Як відомо саме ця обставина виявилася дуже характерною для української економіки.

Однак найбільш суттєві особливості монопольного ринку електроенергії, обумовлені виробничо-технологічною специфікою галузі, виявляються не стільки на стороні попиту, скільки в характері виробництва і споживання електроенергії.

Нагадаємо, що на ринку звичайних товарів і послуг функції попиту і пропозиції в принципі можуть розглядатися як незалежні в короткостроковому періоді, а параметром, що врівноважує ринок і що призводить попит і пропозицію у відповідність один з одним, є ціна рівноваги. При цьому, як відомо, в умовах досконалої конкуренції ціна рівноваги встановлюється на рівні, визначуваному безпосередньою рівністю функцій попиту і пропозиції, тоді як нерегульований монопольний ринок із-за зниження граничного доходу виробника врівноважується вищою монопольною ціною при менших значеннях попиту і пропозиції.

Ринок електроенергії принципово відрізняється від згаданих звичайних ринків товарів і послуг тим, що рівновага попиту і пропозиції на ній підтримується автоматично в кожен момент часу через фізичну безперервність і нерозривність самого процесу виробництва і споживання енергії, що виключає, на відміну від звичайних ринків, можливість поточних дисбалансів, тобто можливість накопичення виробленої продукції або, навпаки, виникнення поточних дефіцитів. При цьому безпосереднім врівноважуючим параметром є знову - таки не економічний, ціновий фактор, а підтримка постійності фізичного параметра частоти в системі.

Іншими словами, якщо на звичайних ринках зміна ціни є свого роду похідною від поточних дисбалансів попиту і пропозиції і стає, тим самим, безпосереднім інструментом урівноваження ринку, то на ринку електроенергії такі дисбаланси в принципі виникнути не можуть, а урівноваження генеруючих і споживаючих потужностей здійснюється технологічним режимом регулювання ча-

стоти.

Розгляд вказаних технологічних особливостей електроенергетичної галузі дозволяє з'ясувати її специфіку як природній монополії, що грає вирішальну роль для вироблення розумних сценаріїв її розвитку в ринковому середовищі і для розуміння сутності помилок, що допускаються при цьому.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на три основні чинники, що об'єктивно надають галузі межі монополії.

Найбільш очевидним з цієї точки зору є цілісне сприйняття галузі як єдиної енергозабезпечуючої системи в галузевому комплексі, при якому вся електроенергетика розглядається як деяке узагальнене генеруюче джерело електроенергії, а решта всіх галузей як її узагальнений споживач.

У такому поданні найповніше виявляється монопольний характер ціноутворення на ринку електроенергії і макроекономічна значущість антимонопольного цінового регулювання цього ринку.

Однак з погляду з'ясування практичного прояву монопольного ефекту в електроенергетиці найбільш суттєвими є: по-перше, чітко виражений територіальний характер споживання електроенергії, тобто жорстка технологічна прив'язка всіх споживачів до одного територіального джерела енергопостачання, а, по-друге, виробничо-технологічні особливості формування пропозиції на ринку електроенергії, що витікають з факту паралельної роботи різних генеруючих джерел.

Ще раз підкреслимо, що основні особливості монопольного ринку електроенергії, які відрізняють його від ринків звичайних товарів і послуг, обумовлені саме фізичною природою і технологічною специфікою виробництва, передачі і споживання електроенергії.

Так, територіальний чинник монополізації ринку електроенергії виявляється в тому самоочевидному факті, що для кожного конкретного споживача доп до єдиної енергосистеми фізично може здійснюватися лише через регіональну систему енергопостачання. Іншими словами, для кожного конкретного споживача регіональна електрозабезпечуюча система, будучи невід'ємною ланкою єдиної електроенергетичної системи, фактично являється єдиною, тобто монопольним джерелом електроенергії. У практичному плані саме це обставина, тобто відсутність у споживача фізичних можливостей вибору джерел енергопостачання, надає ринку електроенергії чітко виражений характер природної монополії, який не може бути усунений через сам характер виробництва і споживання електроенергії.

Однак цей факт вимагає деяких спеціальних коментарів. Річ у тому, що, при обговоренні тих або інших сценаріїв розвитку електроенергетики в існуючих умовах функціонування, зокрема, прийнятою сьогодні в українській енергетиці моделі енергоринку, набуло поширення твердження про те, що надання споживачам можливості купувати електроенергію нібито безпосередньо у різ-

них генеруючих підприємств і компаній усуває територіальний чинник монополізації ринку електроенергії, забезпечуючи споживачам деяку «свободу вибору» генеруючого джерела.

Відмітимо, що ця теза посідає одне з центральних місць в системі аргументів, покликаних обґрунтувати той або інший тип моделі енергоринку, чому слід приділити спеціальну увагу. Тут же, в контексті розгляду виробничо-технологічних особливостей електроенергетики як монопольного джерела енергопостачання необхідно підкреслити, що згадане твердження є помилковим і засновано на явному непорозумінні.

Дійсно, той факт, що конкретний споживач може укласти договір на постачання електроенергії безпосередньо з тим або іншим генеруючим об'єктом, насправді зовсім не усуває монополії енергопостачання за територіальним принципом по тій простій причині, що в силу неодноразово згадуваною нами фізичної природи виробництва і споживання електроенергії остання не може ідентифікуватися за ознакою приналежності тому або іншому конкретному генеруючому джерелу, що працює паралельно з іншими джерелами в єдиній енергосистемі.

Тому згадані прямі відносини споживачів електроенергії з конкретними генеруючими об'єктами фактично означають лише розрахункові оцінки і схеми проходження платежів за споживання відповідної кількості електроенергії. Зрозуміло, що в цих схемах територіальні системи енергопостачання зберігаються як фізично неусувні ланки єдиної енергосистеми, що залишаються тим самим, для споживача безпосереднім монопольним джерелом енергопостачання, незалежно від кінцевого призначення обслуговуючих його фінансових потоків.

Як відомо, такого роду схеми оплати електроенергії покликані імітувати умови конкуренції генеруючих об'єктів електроенергетики, що, як передбачається прихильниками відповідних моделей енергоринку, повинно обмежувати негативну дію на ціноутворення чинників монополізації.

Однак і тут ми стикаємося з явною недооцінкою виробничо-технологічної специфіки електроенергетики, що виявляється при зверненні до третього із згаданих технологічних чинників, обумовленого умовами паралельної роботи генеруючих джерел в єдиній електрично зв'язаній енергетичній системі.

Річ у тому, що на відміну від звичайних ринків, наявність в електроенергетиці значної кількості генеруючих об'єктів само по собі не може створити класичне конкурентне середовище, оскільки збільшення або зменшення сумарної потужності генеруючих джерел може відбуватися лише в режимах централізованого управління, що забезпечує, як наголошувалося, постійність частоти в об'єднаній енергосистемі при різних рівнях споживання електроенергії. Це означає, що кількість електроенергії, вироблювана тим або іншим генеруючим джерелом, а, отже, частка сумарного попиту, що задовольняється ним, як і сам факт його входження в ринок, або, навпаки, вихід з нього, регламентуються режимами централізованого управління єдиною енергосистемою.

Отже, генеруючі об'єкти електроенергетики, незалежно від їх організаційно-правового статусу, не можуть розглядатися як самостійні учасники енергоринку, що складає одну з принципових відмінностей останнього від ринків звичайних товарів і послуг, і що у вирішальному ступені зумовлює його монопольний характер.

Зрозуміло, збільшення кількості і сумарної потужності генеруючих об'єктів, як потенційних учасників енергоринку, в довгостроковому періоді діє у бік розширення сумарної пропозиції і, тим самим, побічно у бік зниження рівня ціни.

Справедливо і те, що збільшення кількості генеруючих об'єктів, що діють на енергоринку, створює між ними відомі умови конкуренції також і в короткостроковому періоді, однак в даному випадку мова йде не про конкуренцію безпосередньо по відношенню до споживачів, рівноважної ціни, що діє безпосередньо у бік зниження, як це має місце на звичайних ринках, а лише про розширення можливостей органу централізованого управління у виборі ним конкретних режимів покриття електричного навантаження, тобто способів забезпечення балансу генеруючих і споживаючих потужностей.

Іншими словами, оскільки генеруючі об'єкти електроенергетики діють в умовах їх паралельної роботи в єдиній енергосистемі, конкуренція між ними ніяк не змінює того факту, що електроенергетика об'єктивно є централізованого керованою природною монополією.

На нашу думку, апелюючи до міжнародного досвіду, часто вказують на те, що на відміну від електроенергетики теплопостачання в меншій мірі схильне до ефекту монополізації, оскільки потенційно у абстрактного споживача спочатку існують альтернативи як у виборі первинного палива і теплоносія, так і технологічної схеми опалювання. Як такі конкуруючі варіанти теплопостачання зазвичай називають: центральне, електричне і газове опалювання. Зокрема, проблема такого вибору виникає, коли мова йде, скажімо, про нове будівництво індивідуального житла, або при ухваленні проектних рішень щодо теплопостачання того або іншого району і тієї або іншої групи споживачів.

Зрозуміло, що в режимі поточного споживання тепла конкурувати між собою можуть тільки енергоносії, сумірні між собою по економічній ефективності, при чому тільки в тому випадку, якщо у споживача існують технічні можливості досить просто вибирати в кожен конкретний момент спосіб опалювання або суміщати їх в тій або іншій пропорції. У цьому, і лише в цьому випадку, можна говорити про дію ефекту заміщення, а, отже, про повноцінний конкурентний ринок з ринковими механізмами ціноутворення. Проте, як відомо, в сьогоденній вітчизняній практиці більшість об'єктів житлово-комунального сектора жорстко прив'язані до вже створених систем централізованого теплопостачання, що додає цим системам чітко виражені риси природної монополії.

Відмітимо, що всупереч існуючій думці про те, що в світовій практиці відбувається процес витіснення децентралізованими системами опалювання

централізованих, останні продовжують успішно розвиватися, що обумовлене їх техніко-економічними перевагами при одночасній наявності інструментів нейтралізації негативних проявів монопольного чинника. Однак в реальних вітчизняних умовах існуючі системи централізованого опалювання не являються безальтернативними, так яскравим прикладом може служити тиха, малопомітна експансія електроопалювальних технологій в побуті.

Проте на практиці між цими секторами енергетики існують значні відмінності технологічного характеру, обумовлюючи «жорсткіші» форми прояву чинника монополізації в теплоенергетиці і, тим самим, різні підходи до організації їх функціонування в ринковому середовищі.

Дійсно сучасні електроенергетичні системи володіють внутрішнім потенціалом конкуренції через паралельну роботу великої кількості генеруючих джерел, що дозволяє вибирати раціональні режими використання електричних потужностей. Це дозволяє шляхом антимонопольного цінового регулювання і встановлення фіксованих кінцевих тарифів, відповідних мінімуму середньовартої вартості електроенергії, забезпечити доступ споживачів до найбільш дешевої енергії, тобто як би «в обхід» природної монополії регіональних компаній, що постачають електроенергію.

Наголосимо, що при достатньому розвитку мережевого господарства систем теплопостачання в принципі може бути створена конфігурація мереж, що забезпечує технічну можливість для того або іншого району споживання отримувати тепло від різних джерел теплопостачання, що, у свою чергу, діє у бік створення конкурентного середовища, що нагадує системи електропостачання.

Проте на відміну від них у сфері теплопостачання, як правило, відсутні системи, в яких теплоносії від різних джерел змішувалися б, після чого перерозподілялися б між споживачами, як це відбувається з електроенергією. Як правило, кожен генератор тепла обслуговує чітко обкреслену територію, т.з. тепловий район, з яким споживач жорстко зв'язаний мережевим трубопроводом. З цього виходить, що до систем централізованого теплопостачання в значно більшому ступені, чим по відношенню до електроенергетики, підходить поняття класичної природної монополії, а, отже, і класичні методи антимонопольного регулювання, що забезпечують їх ефективне функціонування в ринковому середовищі.

Проте, стосовно теплоенергетики ці методи набувають специфічного характеру в тому сенсі, що мова тут йде про безперервність і нерозривність процесу виробництва і споживання тепла, що певною мірою наближає умови роботи цього сектора до умов електроенергетики і вимагає безперервного регулювання режимів роботи генераторів тепла відповідно до поточної динаміки попиту.

IV. Висновки.

По-перше, можна стверджувати, що теорія природної монополії має відносно тривалу історію і в сучасному вигляді є достатньо формалізованою. По-

друге, підводячи деякі підсумки, слід констатувати, що характер природної монополії електро- і теплоенергетики додають наступні фізичні і виробничо-технологічні чинники: а) цілісність електроенергетичної галузі як єдиної фізично зв'язаної системи виробництва і розподілу електроенергії; б) безперервність і нерозривність процесу виробництва, передачі і споживання енергії; в) територіальний характер споживання енергії; г) об'єктивно необхідний режим централізованого управління завантаженням всіх генеруючих об'єктів, зв'язаних паралельною роботою в єдиній енергосистемі. Саме ці чинники повинні братися до уваги як вихідні передумови для вироблення прийнятних сценаріїв реформування регіональних ринків енергоресурсів в умовах дефіциту власного і високої вартості природного газу, що імпортується.

Література

1. Базилевич В.Д., Филлок Г.М. Природні монополії. –К.: Знання, 2006. –367с.
2. Борисов Е.Ф. Экономическая теория: Учебник. – М.: Юристъ, 1997. – 568 с.
3. Ховард К., Журавлева Г., Эриашвили Н. Экономическая теория: Учебник для вузов. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 278 с.
4. Долан Е.Дж., Линдсей Д. Микроэкономика/ Пер. с англ. В. Лукашевича и др.; под общ. ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. – С.-Пб.: Изд-во СПб. ун-та, 1994. – 448 с.
5. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: Пер. с англ. 2-го изд. — М.: Дело, 1997. – 864 с.
6. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер.с англ. 11-го изд. – К.: ХаГар, 2000. – 785 с.
7. Белоусова Н.И., Васильева Е.М., Лившиц В.Н. Системный анализ естественных монополий: характеристики объектов, модели и методы оценки // Системные исследования. Методические проблемы. –М.: Эдиториал УРСС, 1993. – С.298.
8. Белоусова Н.И., Лившиц А.Я., Никулина И.Н., Груздева О.А. и др. Введение в рыночную экономику– М.: Высш. школа, 1994. – С. 408.
9. Городецкий А., Павленко Ю. Реформирование естественных монополий // Вопросы экономики. – 2000. – №1. – С. 137–146.
10. Городецкий А., Павленко Ю., Френкель А. Демонополизация и развитие конкуренции в российской экономике // Вопросы экономики. – 1995. – №11. – С.127–131.
11. Казакевич Г. О приватизации естественной монополии // Экономика и математические методы. — 1998.— Т.34, вып.2.— С. 74—88.

12. Кокорев В. Институциональная реформа в сфере инфраструктуры в условиях естественной монополии // Вопросы экономики. – 1998. – №4. – С. 115–133.
13. Никулина Е.В., Погасий С.А. Эволюция естественных монополий // Збірник наукових праць Київського інституту залізничного транспорту. Сер. Економіка й управління. – 2000. – Т. 4, вип. 1. – С. 74–76.
14. Мікроекономіка: Опорний конспект лекцій / В. Базилевич, В. Лук'яно, Н. Писаренко, Н. Квіцинська – К.: Четверта хвиля, 1998. – 248 с.
15. Стасюк І.В. Мікроекономіка: Навч. Посібник. – Львів: Афіша, 2001. – 230 с.
16. Мукмінова Т.А. Природна монополія набуває нової організаційно-правової форми функціонування // Залізничний транспорт України. – 2000. – № 3. – С. 57– 60.
17. Нестеренко Е. Природна монополія: теорія та практика функціонування // Економіка України. – 1997. – №3. – С. 19–22.
18. TPA “Third Party Access”: Encyklopedia organizacj i zarzadzania/ Pod red. L.Pasiecznego, PWE. Warszawa. – 1982.
19. Вильсон Дж., Цапелик В. Естественные монополии в России: история и перспективы развития системы регулирования // Вопросы экономики. – 1995. – № 11. – С. 80–87.
20. Люльчак З.С. Соціально-економічна сутність природних монополій // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»”Логістика”. – 2006. – № 552. – С. 82-87.

Сардак Е.В.	
РОЗВИТОК ЛОЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	99
Стегней М.І., Рябко А.Ю.	
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СФЕРИ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ	106
Савчин О.Я.	
ЦІНА ЗЕМЛІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФОРМУВАННЯ	112
Білокомірова Я.М.	
СТІЙКІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ГОЛОВНИЙ КРИТЕРІЙ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	118
Богдан Н. Н., Писаревський І.М.	
АНАЛІЗ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБ- ЛИВОСТІ РЕГІОНУ ТА МІСЦЕ В НІЙ ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ	128
Тягунова Ю.В.	
ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ МАРКЕТИН- ГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ВУЗЕ	135
Фомичева И.Е.	
РОЛЬ ТЕЛЕВИДЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНО- НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ	144
Аязбаев Н.Н.	
ВЛИЯНИЕ ДЕНЕЖНОГО РЫНКА НА КАПИТАЛИЗАЦИЮ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА	148
Хмелевської В.В.	
ПРОБЛЕМИ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ	153
Кравченко Т.В.	
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ	159
Примак І.О.	
СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ КРИЗИ	166
Кулиняк І.Я., Цигиль І.Я.	
РОЗМІЩЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ВАРІАНТІВ НАУКОВО-ФАХОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПЕРІОДИКИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ІНТЕРНЕТІ	172

Шапошников К.С.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОРПОРАТИВНОГО НАВЧАННЯ: ЗАПУСК КРЕАТИВНОГО ЦИКЛУ	179
---	-----

Фадєєва І.Г.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БУРОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	185
---	-----

Нестерчук Ю.О., Голота В.М.

МОДЕЛІ ІНТЕГРОВАНОГО ВИРОБНИЦТВА У МОЛОКО- ПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ РЕГІОНУ	193
---	-----

Сатушева К.В.

РОЛЬ НЕВЕРБАЛЬНИХ МЕТОДОВ КОММУНІКАЦІЇ В ДЕЛОВИХ ПЕРЕГОВОРАХ	201
---	-----

Кашура С.І.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА	207
--	-----

Розкошна О.А., Гончарова М.Л.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД СУТНОСТІ ПРАЦІ КЕРІВНИКІВ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ.....	213
---	-----

Троян М.Ю.

УПРАВЛІННЯ ПРОСУВАННЯМ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ОСНОВІ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОВЕДІНКОВОЇ РЕАКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ-СПОЖИВАЧІВ	218
--	-----

Сакун Л.М., Кутубасєва Я.В.

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ НА МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	228
---	-----

Зінченко О.А.

ОЦІНКА ВПЛИВУ МЕНЕДЖМЕНТУ, МАРКЕТИНГУ І ІННОВА- ТИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА НА ЯКІСТЬ ЙОГО ФІНАНСОВОГО РЕЗУЛЬТАТУ	234
--	-----

Дайновський Ю.А., Дмитрів А.Я.

ВПЛИВ СОБІВАРТОСТІ ОСВІТНЬОЇ ПОСЛУГИ НА ПОЗИЦІЮ ВНЗ У ЦІНОВОМУ КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	241
--	-----

Воронков О.О.

ПОНЯТТЯ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ ЯК СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ НА РЕГІО- НАЛЬНОМУ РИНКУ ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ	251
---	-----

Економіка: проблеми теорії та практики

Збірник наукових праць

Випуск 258

У 5 томах

Том I

Українською, російською і англійською мовами

Видається з квітня 1996 р., виходить раз на місяць
Свідectво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації КВ
№ 3354 від 10 липня 1998 р.

Відповідальний редактор С. В. Єкімов
Комп'ютерна верстка В.Б. Гордасhevський

Здано до друку 05.12.2009. Підписано до друку 07.12.2009.

Формат 60·84 ¹/₁₆. Спосіб друку – ризограф.

Ум. друк. арк. 16,45. Тираж 300 прим.

Видавництво “Наука і освіта”

Свідectво про внесення до Держреєстру ДК № 919 від 21.05.2002 р.
м. Дніпропетровськ, вул. Бердянська, 61^б
тел. (056) 370-13-13, (0562) 35-78-19, 34-29-61

УВАЖАЕМЫЕ УЧЕНЫЕ!

Коллектив издательства «Наука и образование» напоминает о соблюдении требований НТД к печатным изданиям.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕЗИСОВ!

К печати принимаются тезисы объемом от 3 страниц формата А4, включая иллюстрации и таблицы, подготовленные в формате MS Word в виде компьютерного файла с расширением *.doc или *.rtf в шаблоне Normal.dot.

(ПРИМЕНЕНИЕ ДРУГИХ ШАБЛОНОВ НЕ ДОПУСКАЕТСЯ)

по нижеприведенной схеме:

- фамилии авторов набираются шрифтом Times New Roman с размером шрифта 14, полужирный;
- место работы (учебы) набирается шрифтом Times New Roman, курсив с размером шрифта 14;
- название тезисов набирается шрифтом Times New Roman с размером шрифта 16, полужирный;
- текст тезисов набирается шрифтом Times New Roman с размером шрифта 14;
- Междустрочный интервал - 1,5.
- Поля документа - 20 ММ СО ВСЕХ СТОРОН.

НАЗВАНИЕ ФАЙЛА ДОЛЖНО СОДЕРЖАТЬ ФАМИЛИЮ АВТОРА (ПЕРВОГО СОАВТОРА).

СНОСКИ НЕ ДОПУСКАЮТСЯ!!!!

Графический материал, вставляемый в текст, должен быть с разрешением не менее 150 dpi и иметь расширение jpeg или bmp. Прилагается отдельными файлами.

Таблицы в документе не должны выходить за пределы запечатываемого поля, т.е. укладываться в 20 мм отступ от формата страницы.

Применение «экзотических» шрифтов не допускается.

ПРИМЕР ОФОРМЛЕНИЯ ТЕЗИСОВ:

К.э.н. Иванова С.Л.

Ярославский государственный университет, Россия

**КРЕДИТНЫЙ РЕЙТИНГ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ
КРЕДИТНЫМ РИСКОМ**